

https://doi.org/10.31516/2410-5325.062.23

УДК 792.78(4:477)

І. С. Гаврилаш, аспірант, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ

ilonagavrilash@gmail.com

http://orcid.org/0000-0001-9625-4600

МУРАЛИ ТА ГРАФІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ВІДМІННОСТІ

Диференційовано поняття «графіті» й «мурали» в контексті специфіки сучасного вітчизняного соціокультурного простору; визначено їх особливості та відмінності як окремих напрямів самостійної практики сучасного мистецтва. Досліджено специфіку адаптації й тенденції розвитку графіті та муралів у міській культурі України XXI ст. Виявлено: на сучасному етапі осередками урбаністичного мистецтва є Київ, Луцьк, Львів, Одеса та Харків, що зумовлено динамікою розвитку міського простору. Акцентовано, що графіті поступово втрачає актуальність, а практики урбан-арту, які раніше надавали перевагу класичному графіті, реалізуються у сфері мурал-арту. Визначено головні характеристики муралів, які відповідають функціональному призначенню в просторі житлових масивів сучасних міст України, а також теми, до яких художники прагнули привернути увагу громадськості.

Ключові слова: *графіті, мурали, вуличне мистецтво, сучасна міська культура, вітчизняний соціокультурний простір.*

І. С. Гаврилаш, аспірант, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев

МУРАЛЫ И ГРАФФИТИ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ: ОСОБЕННОСТИ И ОТЛИЧИЯ

Дифференцировано понятия «граффити» и «муралы» в контексте специфики современного отечественного социокультурного пространства; определены их особенности и различия как отдельных направлений самостоятельной практики современного искусства. Исследованы специфика адаптации и тенденции развития граффити и муралов в городской культуре Украины XXI в. Выявлено: на современном этапе центрами урбанистического искусства являются Киев, Луцк, Львов, Одесса и Харьков, что обусловлено динамикой развития городского пространства. Акцентируется, что граффити постепенно теряет актуальность, а практики урбан-арта, которые ранее предпочитали творить в классическом граффити, реализуются в сфере мурал-арта. Определены основные параметры муралов, которые соответствуют функциональному назначению в пространстве жилых массивов современных городов Украины, а также темы, к которым художники стремились привлечь внимание общественности.

Ключевые слова: *граффити, муралы, уличное искусство, современная городская культура, отечественное социокультурное пространство.*

I. S. Havrylash, postgraduate student, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

MURALS AND GRAFFITI IN MODERN UKRAINE: FEATURES AND DIFFERENCES

The aim of this paper is to define the specific nature of graffiti and murals and to study the characteristic features of the adaptation and development of these areas of urban art in the urban culture of Ukraine of the 21st century.

Research methodology. Scientific provisions of the research are based on a set of general scientific methods of knowledge (analytical, source study, historical) and cultural approaches: typological and evolutionary methods, as well as the method of system analysis of synthesis.

Results. The specific nature of the adaptation and trends of the development of graffiti and murals in the urban culture of Ukraine of the 21st century is explored. It was revealed that at the present stage, the centres of urban art are Kyiv, Lutsk, Lviv, Odessa and Kharkiv, which is explained by the corresponding level of the dynamics of urban space development. It is emphasized that graffiti gradually loses its relevance, and the practices of urban art, which previously favoured classical graffiti, are implemented in the field of mural art. The main characteristic features of the mural, which correspond to the functional purpose in the area of residential areas of modern cities of Ukraine, as well as the themes to which the artists sought to attract the attention of the public were determined.

Novelty. An attempt is made at identifying the concept of «graffiti» and «murals» in the context of the specific features of modern homeland socio-cultural space; their features and differences as separate areas of independent practice of contemporary art are determined.

The practical significance. The material in this article may be used in developing lectures by specialists in cultural studies.

Keywords: *graffiti, mural, street art, modern urban culture, homeland socio-cultural space.*

Постановка проблеми. На сучасному культурно-історичному етапі специфіка й тенденції розвитку графіті та муралів, які є невід'ємною складовою організації міського середовища, розглядаються не лише в контексті вуличного мистецтва, а й якісно нової художньої практики — урбаністичного мистецтва, яке сублімує різноманітні за естетичними, ідейними та технічними складовими творчі роботи або практики, виконані в міському середовищі (Кораблева, 2018, с. 12). Позиціонування графіті й муралів як складової культурного феномену, провідних напрямів самостійної практики сучасного мистецтва в умовах соціокультурного простору актуалізує доцільність осмислення їх специфіки не лише з мистецтвознавчих, а й з культурологічних позицій. Теоретичне осмислення урбан-арту нині перебуває на етапі формування, що водночас зумовлює певні складнощі в процесі наукового дослідження та доцільність дефініції видів і напрямів, які він об'єднує.

Аналіз останніх досліджень та публікацій сучасних учених засвідчує використання різноманітних міждисциплінарних підходів ви-

вчення феномену урбаністичного мистецтва, які ґрунтуються здебільшого на науковій базі, розробленій зарубіжними науковцями наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. Зазначимо, що в більшості вітчизняних наукових праць і розвідок, присвячених означеній тематиці, специфіку графіті та муралів досліджено із соціологічних позицій, наприклад: О. Грицюк («Соціально-політичні графіті революції гідності (на матеріалах Києва)», 2015 р.), З. Кайс («Соціальна семантика урбаністичного світу: символіка графіті», 2015 р.), А. Образцова («Соціальна семантика сучасного міста: мурали як спосіб переосмислення публічного простору», 2017 р.) та ін. Натомість культурологічних праць, у яких розглядаються та аналізуються різноманітні аспекти урбан-арту загалом і графіті й муралів як окремих напрямів самостійної практики сучасного мистецтва зокрема, бракує.

Мета статті — визначити специфіку графіті й муралів, дослідити особливості адаптації та розвитку цих напрямів урбаністичного мистецтва в міській культурі України ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі серед зарубіжних та вітчизняних науковців не існує єдиної загальноприйнятої термінології урбаністичного мистецтва, як і ґрунтовної теоретичної бази. Більшість літератури, що вийшла друком на початку ХХІ ст., — переважно ілюстровані каталоги, у яких репрезентовано найвідоміші твори світового мистецтва, що прикрашають стіни й фасади житлових та промислових будівель сучасного міського простору, а також публіцистичні видання (інтерв'ю з відомими кураторами і практиками цього виду мистецтва). Проте теоретичне осмислення урбан-арту перебуває на початковому етапі, що спричиняє певні складнощі в процесі наукового дослідження, особливо стосовно дефініції видів та напрямів, які він об'єднує.

Досліджуючи специфіку графіті й муралів у контексті урбаністичного мистецтва як якісно нової художньої практики, яка об'єднує всі види і напрями художнього матеріального та процесуального мистецтв (наприклад, художня акція, графіті, інсталяція, мурал-арт, перформанс, скульптура та ін.) у медіа-просторі сучасного міста, вважаємо за доцільне розглянути деякі аспекти урбаністики, зокрема специфіку взаємодії соціальних, культурних і мистецьких систем у міському просторі ХХІ ст.

Фахівці з урбаністики зазвичай досліджують й аналізують комплексну проблематику, пов'язану з функціонуванням та розвитком міст, розглядаючи їх роль в економічному, політичному, географічному, соціальному, історичному та культурному аспектах формування й розвитку міського простору, що дозволяє позиціонувати місто як складний соціокультурний феномен, який досліджується в міждисциплінарному контексті.

Відповідно до запропонованих М. Каганом методологічних принципів дослідження художньої культури міста, виокремимо такі специфічні фактори: природний (ландшафт і кліматичні умови), естетично-художній, сфери діяльності міського населення, архітектурний вигляд міста. На думку багатьох дослідників, наразі існує нагальна потреба розглядати місто як простір реалізації художньої діяльності людини, у якому виникають нові специфічні художньо-образні форми — відображення історичної еволюції естетичної свідомості суспільства.

Сучасне місто осмислює буття в художніх образах, створює своєрідну систему творчих дій у повсякденному житті, завдяки чому відбувається перетворення середовища людського існування і, відповідно, виникає нова якість міського простору. Для практиків вуличного мистецтва перспектива пошуку різноманітних форм, які посприяли б артикуляції нової реальності сучасного міста, — одна з форм подолання структурних обмежень. За допомогою перетворення звичайної речі на мистецький об'єкт, сучасне мистецтво сигналізує про існування певного світосприйняття, яке вможлиблює це перетворення (Прозерский и Голик (Ред.), 2011, с. 733).

Визначення понять «графіті», «мурал» і «стрит-арт» — важливе й актуальне питання, оскільки деякі теоретики нерідко долучають до останнього всі типи зображень, які створюються не комерційними організаціями або безпосередньо владою чи партіями (наприклад, реклама, агітаційні матеріали), а окремими індивідуумами або спільнотами, акцентуючи на неформальності зображення як на головній ознаці (Самутина, Запорожец, 2015, с. 5). Графіті, на думку деяких дослідників, — це «частина міського досвіду нових впливових агентів — молоді та молодіжних субкультур, які використовують доступний міський простір для маніфестації свого існування» (Waclawek, 2011, р. 138), натомість стрит-арт — значно ширший демократичний медіум, спрямований на комунікацію з максимально великою аудиторією, набагато символічніший та фігуративніший, ніж графіті: цікавий шрифт, який запам'ятовується (як основа сучасного графіті-вислову), у стрит-арті замінюється цікавими образами (Самутина, Запорожец, Кобыща, 2012, с. 221).

Термін стрит-арт у 70–80 рр. XX ст. використовувався переважно для позначення легального настінного розпису та муралів, проте в 1990 р., у вітчизняному соціокультурному просторі, цей термін набуває нового значення — нової художньої активності, яка виникає на вулицях міста спонтанно й нелегально, поза державними, комерційними та суспільними інституціями.

Особливостями стрит-арту й мурал-арту також є спрямованість художників комунікувати з міськими жителями та професіоналізація практиків: художники зазвичай мають професійну освіту. Уважають,

що стрит-арт «свідомо балансує на межі мистецтва й вандалізму, між вільним самовираженням та відвертим хуліганством, дозволеним і кримінально переслідуваним, естетичним і правовим полем» (Гольнко-Вольфсон, 2011).

Поділяючи думку Е. Кірсанової, котра серед головних характеристик стрит-арту називає прагнення до боротьби за перерозподіл публічного простору, нелегальне захоплення міського простору й поверхонь, відкрити експансію та тотальне поширення нових символічних систем, кодів і образних повідомлень, протест, вільне висловлення думок на соціальні й політичні теми, нетривалість створених образів та балансування на межі мистецтва й вандалізму (Кірсанова, 2017, с. 127–128), можна визначити мурал-арт як окремий феномен урбаністичного мистецтва.

Для муралів (від лат. *mūrālis* — «стіна») — стилістичного зовнішнього розпису на стінах та фасадах житлових будинків або промислових об'єктів — характерні сюжетність композиції та складна техніка виконання. Зазвичай мурали покривають усю поверхню і створюються з дозволу муніципальної влади або на її замовлення, відповідно, художники отримують гонорар і підписують твори справжнім ім'ям або псевдонімом, відомим у мистецькому колі.

Зазначимо, що графіті й мурали можуть сприйматися як засіб для соціальних перетворень, протесту або вираження прагнень суспільства. Проте, відповідно до загальної світової тенденції, графіті, здебільшого, з'являються в міському просторі несанкціоновано, водночас мурали — за згодою або на замовлення муніципальної влади та співпраці з художниками й місцевими мешканцями (Lohman, 2001, p. 13).

Поняття «графіті» сформувалося в науковому просторі задовго до осмислення урбаністичного мистецтва як самостійного культурного феномену й використовувалося для означення будь-яких графічних або текстових зображень. У цьому науковому контексті виокремлюють поняття «графіті» (від італ. *graffiti* — дряпати) — зображення, які створюються за допомогою подряпування поверхні, та «діпінті» (*dipinti*) — намальовані зображення. Дослідники зазначають: хоча означені приклади надають змоги стилістично простежити візуальні паралелі з протографіті, у сучасному розумінні графіті — явище виключно урбаністичної культури, виокремлення якого відбулося в 60 рр. ХХ ст. у США, а класичними прикладами є теггінг та спреїнг (Пиликин, 2018, с. 6).

Слід зазначити: оскільки «графіті» — не стале, а еволюціонуюче поняття, у сучасній практиці стрит-арту існує також термін «постграфіті» — система знаків, спрямована на масове сприйняття, натомість теггінг, у якому нерідко закодовані загадкові та складнозрозумілі повідомлення, — на контингент внутрішньої субкультури (Пиликин, 2018, с. 7)

На думку деяких дослідників, графіті — це художній злочин (Lombard, 2012, р. 256), оскільки вони нелегальні, тобто поза законом, і художні водночас. Подібної думки дотримує і переважна більшість практиків графіті, котрі, акцентуючи, що для них це передусім мистецтво, визнають, що інколи завдають своєю творчістю значних збитків місцевому бюджету (Rowe, Hutton, 2012, р. 73). Погоджуючись із визначенням графіті як «інтерстиціальної практики» (Brighenti, 2010, р. 316), зазначимо, що творці цього напряду дотримують різних концепцій, залежно від того, чи пов'язані вони з іншими практиками та якими саме, наприклад, мистецтвом та дизайном (естетична діяльність), політикою (агітація), економікою (рекламування брендів або продукції).

В Україні графіті існують у різних формах — від тегів до художніх творів і трафаретного живопису, від несанкціонованого створення зображення на об'єктах державної або приватної власності, до творів за офіційним дозволом або на замовлення.

Теоретики, практики та куратори урбаністичного мистецтва поділяють графіті (за розмірами та матеріалами) на: блокбастери, вайлдстайл, дріпінті (нанесення напису виключно фарбою та пензлями, наприклад, графіті португальського художника О. Фарго, відомого під псевдонімом Vhils — портрет С. Нігояна, м. Київ, вул. Михайлівська, 22), піссинг (розпиленням фарби, попередньо залитої у використаний вогнегасник, що надає можливості створювати зображення на висоті до 6-ти метрів), спрей-арт (розпилення аерозольних фарб), трафаретні графіті (трафарет із малюнком або написом замальовується аерозольними фарбами), троу-ап (один із найшвидших, кількісних та нелегальних способів створення зображення, для якого характерні низька якість і використання дорогої, переважно хром-чорної фарби), ярнбомбінг та ін.

У результаті культурологічного аналізу понять «графіті» та «муралі» — термінів, у яких є багато спільного, а відтак, їх нерідко використовують як взаємозамінні, можна сформулювати такі висновки:

- графіті (літерні теги, фігуративні символічні зображення та ін.) зазвичай створюються без дозволу;
- характерним елементом графіті є анонімність автора (унаслідок переважно несанкціонованого створення зображень, художники традиційно працюють під псевдонімами);
- з еволюціонуванням графіті на початку 70 рр. ХХ ст. безпосередньо пов'язане формування урбан-арту як нової художньої активності в просторі міста (країни західної Європи та США) — професійні художники й аматори, використовуючи стилістику або елементи графіті під час створення власних робіт, які позиціювалися як загальнодоступні комунікативні повідомлення, посприяли становленню вуличного мистецтва поза межами субкультури графіті;

- сучасний зовнішній стилістичний розпис, який задіює архітектурну площину будинків, зокрема великі за розміром роботи, створені сучасними художниками з дозволу, за підтримки або на замовлення різноманітних державних або муніципальних інституцій на стінах, фасадах або брендмауерах будівель, слід визначати не як «мурал» або «монументальний живопис», а як «настінний розпис» або «неомуралізм» (Пиликин, 2018, с. 8–9);
- відмінними ознаками муралів є сюжетність композиції та складна техніка виконання, діапазон якої є необмеженим, як і матеріали (фарба, спрей та ін.);
- характерною для створення муралу є взаємодія між художниками й місцевими мешканцями, а отже, публічність автора, котрий зазвичай підписує роботи власним ім'ям або псевдонімом, відомим у мистецькому колі.

На сучасному етапі осередками урбаністичного мистецтва в Україні є Київ, Луцьк, Львів, Одеса та Харків, що пояснюється відповідним рівнем розвитку міського простору. Проте, на думку відомого українського художника В. Греха (Dilk), графіті в Україні поступово втрачає актуальність — практики урбан-арту, котрі раніше надавали перевагу класичному графіті, реалізуються у сфері мурал-арту — абстрактного розпису й ілюстративності, творчо експериментуючи в межах експозиційного простору українських міст (*Стрит-арт в Україні, вандалізм та авторське право на графіті: художник Віталій Dilk Grex про вуличне мистецтво*).

Важливе значення в розвитку та популяризації сучасного вітчизняного мурал-арту відіграє міжнародна співпраця. Так, із 2016 р. у багатьох країнах світу, передусім, в Україні, почали створювати мурали (загалом планується здійснити понад 200 проєктів, 100 з яких — у Києві, Дніпрі, Одесі, Харкові, Львові та Маріуполі), у межах міжнародного урбаністичного мистецького проєкту «Art United Us» (Гусева, 2018, с. 69). Зазначимо, що проєкт, метою якого є акцентування на концептуальному мистецтві сьогодення, об'єднав багатьох відомих художників світового рівня не лише з України (А. Максів, «Свобода», м. Київ, вул. І. Франка, 12), а й з Австралії (RekaOne, диптих «Батьківщина», м. Київ, просп. М. Бажана, 9; 93), Іспанії (Ligen, м. Київ, вул. Братиславська, 12; С. Веласко, м. Київ, вул. О. Гончара, 36А), США (Е. Маранье, синій птах з квітів, м. Київ, бул. Лесі Українки, 5), Бельгії (В. Smeets, два фламінго, м. Київ, бул. Лесі Українки, 30) та ін.

Слід зазначити, що за останні кілька років у Києві організовано та проведено кілька масштабних фестивалів і проєктів урбан-арту, наприклад, «City Art», «Mural Social Club», «Dynamic Urban Culture Kyiv». Серед вітчизняних та зарубіжних художників, котрі прикраси-

ли муралами міський простір столиці, назвемо: Р. Л. Гордона з ПАР («Кожна ріка впадає в море», вул. Саксаганського, 61), Е. Джераса з Канади (Автопортрет, вул. В. Липинського, 13), Ф. Фасолі з Аргентини (абстракція на міфологічні сюжети, пров. Десятинний, 7), Ф. Мегі з Австралії (вул. Стрілецька, 12), О. Бритцеву («Вісник життя», вул. Рейтарська, 7Б) та Taras Agm (політ птахів, пров. Георгіївський, 9) з України — проект «City Art»; іспанського художника Г. Борондо (просп. Героїв Сталінграду, 16Д) — фестиваль урбаністичного мистецтва «Mural Social Club»; португальського художника Pantonio (просп. Перемоги, 95), української команди Up Town (просп. Перемоги, 73/1) — Проект «Dynamic Urban Culture Kyiv».

Важливими в контексті розвитку вітчизняного мурал-арту, зокрема й урбан-арту загалом, є твори українських художників О. Родняк (портрет українки, вул. Борисоглібська, 10А), С. Корбана (дівчина з птахами, вул. Антоновича, 138), А. Прута (пров. Лабораторний, 4), А. Максимова (мурал із зображенням птаха, вул. Академіка Булаховського, 40 — один із найбільших в Україні), О. Гребенюка (вул. О. Гончара, 24А), О. Бордусова та В. Манжоса (арт-дует *Interesni Kazki*, патріотичний мурал «Український святий Георгій», вул. Велика Житомирська, 38), В. Манжоса («Час змін», вул. Стрілецька, 4–6).

Київські мурали у виконанні зарубіжних художників вирізняються неординарним світовідчуттям, наприклад: А. Лі-Хілла з Канади (фасад будівлі Центру культури і мистецтв, пр. Перемоги, 37), ROA з Бельгії (вул. О. Гончара, 32А), Anna Maria з Пуерто-Ріко («El Abrazo del Sosiego», вул. Тургенівська, 2), італійського художника, відомого під псевдонімом автора 2501 (мурал на 26 поверховому будинку на просп. В. Маяковського, 1В — найвищий у Європі), Е. Мараньє зі США (просп. М. Бажана, 5Е), Okuda (бул. Академіка Вернадського, 87) та К. М. Ванбергена з Іспанії (просп. Перемоги, 114/2), Г. В. Хелтена з Австралії, присвячений українським жінкам (бул. Лесі Українки, 36А) та ін.

Серед головних тем, до яких художники прагнули привернути увагу громадськості означеними роботами, є боротьба українського народу, війна, екологія, наприклад, мурали австралійського художника Ф. Мегі, присвячені глобальному потеплінню (вул. С. Гусовського, 10/8) та збереженню довкілля (вул. Волоська, 19, один із перших муралів у Києві), та ін.

До речі, на проспекті М. Бажана провідні діячі урбан-арту й муніципальна влада створюють вуличну галерею мурал-арту.

На думку дослідників, мурали — це окраса міста, оскільки виконані на багатоповерхівках художні твори мають змістове й естетичне навантаження, відтак, позитивно впливають на соціальний аспект. Серед характеристик, які відповідають функціональному призначенню муралів

житлових масивів міста, можна назвати: відповідність і доцільність сюжетного змісту навколишньому середовищу; інформаційне навантаження твору; естетична привабливість; чітко визначений термін експлуатації та передбачення можливих реставраційних робіт (за необхідності).

Список посилань

- Голышко-Вольфсон, Д. (2011). Стрит-арт: теория и практика обживания уличной среды. *Художественный журнал*, 81. Взято из <http://moscowartmagazine.com/issue/16/article/225>.
- Гусева, А. Л. (2018). Стрит-арт и спальные районы современного города. *Эстетика стрит-арта: сборник статей* (с. 66–71). Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет промышленных технологий и дизайна.
- Кирсанова, Е. А. (2017). Социально-философский анализ концепций стрит-арта: генезис и подходы к определению феномена. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*, 38, 121–129. DOI: 10.17223/1998863X/38/12.
- Кораблева, А. В. (2018). Стрит-арт, паблик-арт, уличное искусство: дифференциация понятий. *Эстетика стрит-арта: сборник статей* (с. 10–17). Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет промышленных технологий и дизайна.
- Пиликин, Д. Г. (2018). Терминология уличного искусства. Опыт словарных дефиниций. *Эстетика стрит-арта: сборник статей* (4–10). Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет промышленных технологий и дизайна.
- Прозерский, В. В. и Голик, Н. В. (Ред.). *История эстетики* (2011). Санкт-Петербург: Издательство Русской христианской гуманитарной академии.
- Самутина, Н. и Запорожец, О. (2015). Стрит-арт и город. *Laboratorium: Журнал социальных исследований*, 2, 5–7.
- Самутина, Н., Запорожец, О. и Кобыща, В. (2012). Не только Бэнкси: стрит-арт в контексте современной городской культуры. *Неприкосновенный запас*, 86 (6), 221–244.
- Стрит-арт в Україні, вандалізм та авторське право на графіті: художник Vitalii Dilk Грех про вуличне мистецтво*. Узято з <https://chernozem.info/journal/strit-art-v-ukrayini/>.
- Brighenti, A. M. (2010). At the wall: graffiti writers, urban territoriality, and the public domain. *Space and Culture*, 13(3), 315–332.
- Lohman, J. (2001). *The Walls Speak: Murals and Memory in Urban Philadelphia* (Ph.D. diss. University of Pennsylvania). Retrieved from <https://repository.upenn.edu/dissertations/AAI3015339>.
- Lombard, K.-J. (2012). Art crimes: the governance of hip hop graffiti. *Journal for Cultural Research*, 17 (3), 255–278.
- Rowe, M. and Hutton, F. (2012). Is your city pretty anyway? Perspectives on graffiti and the urban landscape. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 45 (1), 66–86.
- Waclawek, A. (2011). *Graffiti and Street Art*. London: Thames Hudson.

References

- Golyenko-Wolfson, D. (2011). Street art: The theory and practice of carving out the street environment. *Artistic Magazine*, 81. Retrieved from <http://moscowartmagazine.com/issue/16/article/225> [in Ukrainian].
- Guseva, A. L. (2018). Street art and sleeping areas of the modern city. *Street art aesthetics: collection of articles*, 66–71. St. Petersburg: St. Petersburg State University of Industrial Technology and Design [in Russian].
- History of aesthetics* (2011). V. V. Prozersky, N. V. Golik (Ed.). St. Petersburg: Publishing House of the Russian Christian Academy of Humanities [In Russian].
- Kirsanova, E. A. (2017). Socio-philosophical analysis of the concepts of street art: the genesis and approaches to the definition of the phenomenon. *Bulletin of Tomsk State University. Philosophy. Sociology. Politologiya*, 38, 121–129. DOI: 10.17223 / 1998863X / 38/12 [in Russian].
- Korableva, A. V. (2018). Street art, public art, street art: the differentiation of concepts. *Aesthetics of street art: a collection of articles*, 10–17. St. Petersburg: St. Petersburg State University of Industrial Technology and Design [In Russian].
- Pilikin, D. G. (2018). Terminology of street art. Experience vocabulary definitions. *Aesthetics of street art: a collection of articles*, 4–10. St. Petersburg: St. Petersburg State University of Industrial Technology and Design [In Russian].
- Samutina, N., Zaporozhets, O. (2015). Street art and the city. *Laboratorium: Journal of Social Research*, 2, 5–7 [in Russian].
- Samutina, N., Zaporozhets, O., Kobyscha, V. (2012). Not only Banksy: street art in the context of modern urban culture. *Immunity Reserve*, 86 (6), 221–244 [in Russian].
- Street art in Ukraine, vandalism and copyright in graffiti: artist Vitali Dilk Sin of street art*. Retrieved from <https://chernozem.info/journal/strit-art-v-ukrayini/> [In Ukrainian].
- Brighenti, A. M. (2010). At the wall: graffiti writers, urban territoriality, and the public domain. *Space and Culture*, 13(3), 315–332 [in English].
- Lohman, J. (2001). *The Walls Speak': Murals and Memory in Urban Philadelphia*. Ph.D. diss. University of Pennsylvania. Retrieved from <https://repository.upenn.edu/dissertations/AAI3015339> [in English].
- Lombard, K.-J. (2012). Art crimes: the governance of hip hop graffiti. *Journal for Cultural Research*, 17(3), 255–278 [in English].
- Rowe, M., Hutton, F. (2012). Is your city pretty anyway? Perspectives on graffiti and the urban landscape. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 45(1), 66–86 [in English].
- Waclawek, A. (2011). *Graffiti and Street Art*. London : Thames Hudson [in English].

Надійшла до редакції 25.09.2018 р.